

APNARSTVO NA PRAPROTNEM V SELŠKI DOLINI

Uvod

Apnarstvo je stara obrt, znana po vsej Sloveniji že od prihoda Francozov za Napoleona. Menda so nekateri poskušali žgati apno tudi že prej, vendar niso poznali celotnega postopka.

V Selški dolini naj bi po ljudskem izročilu uporabnost apna odkrili pastirji, ki so na paši kurili in svoja ognjišča oblagali z apnenčastim kamenjem, ki se je sčasoma spremenilo v žgano apno. Ko je padel dež, je nastalo iz njega gašeno apno, ki je skupaj s peskom, raztresenim naokoli, tvorilo malto — važen gradbeni material. Seveda so apno uporabljali še marsikje drugače, npr. za beljenje in razkuževanje stanovanj in gospodarskih poslopij, za neke vrste gnojilo, kot čistilno sredstvo, sredstvo za konzerviranje jajc itd. Danes ga večinoma pridobivajo v tako imenovanih *poljskih apnenicah*. Teh je vedno manj. Vzrokov za izumiranje te obrti je seveda več, zlasti pomanjkanje delovne sile, pomanjkanje in visoka cena lesa, ki se v poljskih apnenicah uporablja za kurjavo, in izredno naporno delo. Apnarji pravijo, da jih ne utruji toliko priprava kamenja v kamnolomu kot nočno bedenje, kadar apno kuhajo.

Na Praprotnem v Selški dolini sta zato le še dve apnenici, v katerih žgejo apno. Nekdaj pa so se vrstile po vsej dolini, ki je bogata z apnencem in lesom. V Dolenji vasi je kahal še v prejšnjem stoletju Luznar, po domače Šoštar, apno iz apnenčevih prodnikov, ki jih je nabiral v strugi Sore. Seveda z okroglimi kamni ni mogel napraviti oboka, zato je hodil po kamenje na Praprotno. Tudi v Veštru blizu Stare Loke so stale apnenice, ki so jih imenovali kar po lastnikih: Bregarjeva, Gosarjeva, Balantova, Krevsova in pri Pankeľnu, ki ni imela stalnega lastnika, pač pa so jo dajali v najem.

Praprotno je prva vas v Selški dolini. Dostop do nje po ravnem je iz Škofje Loke skozi Staro Loko in vasi Binkelj, Trnje in Vešter. Za njimi se začena Soteska. To je tesni del doline, v katerem je prostora le za reko Soro in cesto. Ko se ti dve izvijeta izpod Lubnika in podnožja Križne gore, se dolina razširi v Praproško polje. Tu sta v bregu nad cesto drug ob drugem dva kamnoloma, v katerih lomijo dolomit za apnenici, ki stojita tik ob cesti na spodnji strani. Prva je Jelenčeva, nekaj deset metrov dalje pa Jernejčeva apnenica. Vas leži približno 10 minut hoda ali 800 m dalje na terasi, umaknjena od ceste, ki pelje naprej proti Selcam.

Prebivalci se vozijo na delo v industrijske obrate v Škofjo Loko ali Železnike, deloma pa se ukvarjajo s kmetijstvom. Pred drugo svetovno vojno so bili v vasi trije apneničarji: Jožef Dolenc (Jelenc), Peter Pintar (Jernejec) in Jakob Šifrar (Tajne). Tajnetova apnenica je stala na zgornji strani ceste nekoliko pod vrhom klanca, s katerega se spusti ta proti sedanjima apneni-

cama. Pozidali so jo že leta 1867 in je bila prva zidana apnenica na Praprotnem. Tačas so poznali tudi pletene apnenice, ki so bile znotraj ometane z ilovico in so kmalu razpadle, npr. Mikelnova ali Blažeškovčeva, ki sta obe stali nedaleč od Tajnetove, vendar danes o njiju ni več sledu, saj so Blažeškovčevi zakurili zadnjikrat že pred začetkom sedanjega stoletja. Tudi o Tajnetovi ni več sledu; kje je stala lahko ugotovimo le po kamnolomu, ki se še ni zarasel. V njej je prvi skuhal apno leta 1859 Jakob Šifrar. Aparnji so bili tudi njegovih bratje. Do prve svetovne vojne je kuril letno približno 5—6 apnenic, po njej pa so žgali apno le še trikrat. Leta 1919 so jo dokončno opustili.

Jelenčevo apnenico so postavili v letih 1905 ali 1906. Apno pa se je na tem mestu žgalo že več kot sto let. Pred 13 leti, ko jo je prevzel od brata sedanji lastnik Oton Dolenc, po domače Jelenc, jo je adaptiral, tako da je bila njena zmogljivost povečana od 19 na 27 ton apna pri enkratnem žganju. Pred vojno so letno žgali približno 20 do 30 apnenic. Zaposlenih so imeli tudi do 6 stalnih delavcev, ki so bili v glavnem domačini, bajtarji brez lastne zemlje. Ker je to izrazito sezonsko delo, od marca do srede novembra, so ti delavci pozimi drvarili ali »furali«. Njihov delavnik je trajal od 6^h do 19.30^h; opoldne so imeli poldruho uro prosto za malico. Nekateri so hodili na kosilo domov, drugim pa so jedačo prinesli kar k apnenici. Navadno so jedli prežgano juho, kruh, slanino in zaseko, pili pa so kuhano suho sadje, žganje ali črno kavo, zalito z vodo. Na delo so prihajali peš ali s kolesi. Zaslužek je bil pičel, da so se le skromno preživljali. Plačo so dobivali vsak teden sproti, vedno v denarju. Vsak je imel delavsko knjižico, davek zanje je plačeval gospodar oz. lastnik apnenice. Edini še živeči delavec apar je Jakob Mušič. Zdaj že 80-letni možak je bil sprva mlinar na Praprotnem, nato pa več let v službi pri Jelencu. Kadar so apnenico podirali, so poklicali na pomoč tudi ženske, navadno dninarice brez zemlje, ki so rade prišle pomagat. Kose apna so nabirale v lesene posode, imenovane *trušce*. Danes pri Jelencu skuhamo največ 6 apnenic letno. V primerjavi s predvojnimi časom je to število majhno, toda upoštevati je treba, da delajo danes samo lastnik, žena in otroci, ki delajo poleg apnenice še na kmetiji. Delovna sila je draga in težko jo je dobiti, zato samo včasih naprosijo kakšnega upokojenega soseda za enodnevno pomoč.

Jernejevčeva apnenica stoji prav tako pod cesto, malo naprej proti vasi. Nekaj mlajša in manjša je od Jelenčeve. Postavili so jo v letih 1924 ali 1925. Prvotno je bila pletena, čez nekaj let pa so jo pozidali. Leta 1954 jo je sedanji lastnik Peter Pintar (Jernejevc) obnovil, tako da pri enkratnem žganju dobi okoli 22 ton apna. Med obema vojnama so skuhalo letno nad 30 apnenic, po vojni največ 29, zdaj pa le 4 do 5. Tudi tu pri delu pomagajo samo žena in otroci, pred vojno pa so imeli zaposlenih po 10 do 15 ljudi. Aparnji so bili doma z Dolenjskega, pa tudi od drugod so prihajali, ko se je delo na apnenici začelo. Ker je bilo tedaj težko dobiti delo, so se ponujali kar sami. Stanovanje in hrano so imeli vsi pri Jernejevcu doma; seveda so jim to oskrbo pri vsakotjedenskem zaslužku obračunali. Delovni dan je trajal od 6. do 19.—20. ure. Pozimi so se vračali na svoje domove, nekateri pa so drvarili ali vozarili.

Opis apnenice

Glavni del vsake apnenice je notranji obod ali *lonec*. Sezidan je v obliki valja iz močno žgane opeke, kakršna se uporablja za dimnike. Nekdaj je bil ta obod narejen iz protja in obmetan z ilovico, zato se je kmalu podrl. Premer

lonca znaša pri Jelenčevi apnenici 3 do 3,3 m, višina pa okoli 3,5 m. Jernejčeva je nekoliko nižja in širša in ima v prerezu rahlo jajčasto obliko. Zunaj je apnenica približno kvadratne oblike. Njen zunanji obod je zidan iz kamnja in zvezan z jeklenimi obroči, ki so nadomestili lesen oplet. Vmesni prostor je napolnjen z žgano ilovico. Da se ta ilovica ne posipa, so za železen obroč zatakneni drug ob drugem pribl. 3/4 m dolgi kostanjevi koli. Apnenica je zgoraj vedno pokrita s premično streho iz desk, ki jih odstranijo samo, kadar se apno kuha. Deske so položene prek dveh nosilcev, sestavljenih iz treh drogov v obliki mostu. S streho je pokrit tudi prostor ob kurišču, ki je približno 2 m pod cesto in se do njega spustimo pri Jelenčevi apnenici po lesenih stopnicah. Tu je v steni oboda 130 × 180 cm velika pravokotna luknja, nekoliko nad tlemi, ki jo ob vsakokratnem žganju apna zazidajo. Pustijo le manjšo odprtino z ovalnim ali šilastim zaključkom za dostop do ognjišča. Ves ta del s kuriščem vred imenujejo *mostêje*. Pod železno rešetko, na kateri kurijo, se nabira pepel, za zračenje pa je manjša odprtina pod kuriščno odprtino, imenovana *roš*.

Prostor ob kurišču pri Jelenčevi apnenici obdaja zgornje in spodnje nakladišče (*rampa*). Zgornji del je v višini ceste in služi za stresanje drv pred ognjišče, spodnji na levi pa za odlaganje odvečnega apna pri tehtanju.

Orodje shranjujejo v leseni baraki ob spodnji *rampi*. V njej je tudi miza in nekaj klopi za počitek in malico. Tudi pri Jernejevcu imajo tako shrambo za orodje, le da je zidana in obdana s skladovnicami drv. Leži ob poti, ki vodi s ceste mimo apnenice in po kateri je zložen dostop do kurišča. Prostor pred kuriščem je ob kurjenju ves napolnjen z drvmi; ko pa je apno kuhano, odstranijo vso šaro in pometejo, tako da je do apnenice dostop mogoč tudi s tovornjakom. Drva, ki jim ostanejo, in tista, ki se še suše, imajo zložena v skladovnicah onstran ceste v kamnolomu.

Pokrita kopa v Jernejčevi apnenici na Praprotnem, maja 1975

Kuhanje apna

a) Priprava

Postavitev apnenice s pripravo kamenja traja sedaj približno 14 dni, saj za enkratno žganje potrebujejo kar okoli 50 ton apnenca, ki ga pripravljajo sproti. Pred vojno so kamenje imeli na zalogi za eno žganje naprej, zato je bil čas postavljanja precej krajši, samo 3 do 4 dni.

Kamenje lomijo v dveh precej velikih kamnolomih prek ceste, ki se zajedata v Križno goro. Imenujejo ju *pruh*. Kamnina je kakovosten dolomit, tem boljši, čim globlje se zaje v goro. Kamnoloma sta v posesti lastnikov apnenic. Jelenčev je malo večji od Jernejčevega in meri z obrobjem 8 ha. Pred vojno so se s pripravo kamenja ukvarjali trije stalni delavci z več izkušnjami. Luknje za razstrelivo, ki so ga kupovali na kilogram v mestu, so vrtali ročno s *svedri* in z leseno *macolo* (veliko kladivo). Svedre jim je naredil kar iz železne palice vaški kovač. Delo je bilo izredno naporno, saj so ob vsakem udarcu morali sveder zasukati za nekaj stopinj, z globino pa se je večala tudi njegova dolžina. Najkrajši je meril 0,5 m, najdaljši pa celo 2,5 m. Te svedre imajo spravljene še danes, čeprav ne vrtajo več z njimi. Pri podjetjih Tehnik ali Marmor iz Škofje Loke si sposodijo kompresor za vrтанje, razstrelji pa jim kamenje poklicni miner. Kose, ki se še držijo stene, odlomijo s posebno železno palico, ki jo imenujejo *štanga*. Približno 1,5 m dolga palica s štirioglatim držajem ima zaključek v obliki rahlo zakrivljenega klina.

Postavljanje apnenice terja precej spretnosti in truda. Nad kuriščem napravijo obok (*velb*), za katerega uporabljajo obdelano kamenje *vrstnake*. Ti so podolgovate oblike, na eni strani poševno prirezani, tako da pravilno zloženi tvorijo krivino oboka (*velba*). Dolgi so od 10 cm do 1,5 m, njihova teža pa se povzpne tudi na 150 kg. Manjše vrstnake poberejo kar neobdelane, večje pa popravijo z obdelovalnim kladivom, s konico na enem koncu. Vrstnake, ki jih obdelajo v kamnolomu, zvoziijo do apnenice z železno samokolnico (*karjolo*) z gumijastimi kolesi, ostalo kamenje pa s traktorjem ali z vozom. Vse kamenje, razen najmanjšega, naložijo z rokami, ki jih zaščitijo z rokavicami; najmanjše kamenje pa poberejo kar z železnimi vilami.

Posebna spretnost je postavljanje oboka, ki mora nositi kar 50 ton teže. Navadno oboka lastnik, ki se je te spretnosti naučil že v mladih letih. Obokati začne na dnu apnenice oziroma ob robu lonca. Sprva uporablja manjše vrstnake, nato pa vedno večje, ki jih polaga drugega na drugega tako, da je vsaka naslednja vrsta bližje sredini, poševno prirezani konci vrstnakov pa tvorijo lok oboka. Pri tem delu stoji na lesenem odru (*ruštane*). Obenem s postavljanjem oboka sproti zasipa prostor med obokom in loncem, tako da lahko stopi že na obok in naloži največje vrstnake od zgoraj, ko luknja postane premajhna, da bi v njej stal. Pri delu uporablja samo kladivo, s katerim popravi kakšen vrstnak, ki ni dobro postavljen. Ko dela obok, sproti z deskami zaklada večjo odprtino v obodu apnenice, ki jo kasneje zazidajo z opeko in malto iz apnenega pepela. Pustijo samo manjšo odprtino za dostop do kurišča. Nekdaj so namesto malte uporabljali svežo ilovico, ki pa je rada zašla med apno, ko so apnenico predrli.

Ko je obok narejen, apnenico do vrha napolnijo s kamenjem, ki ga nalagajo z rokami, manjšega pa z lesenimi ali železnimi koriti (*trušce*). Na vrhu zložijo kamenje v *kôpo*, ki mora biti pravilno postavljena, da se ne posipa. Kot pri oboku začnejo tudi tu z manjšimi, končajo pa z večjimi kamni. Preden pod obokom zakurijo, zamažejo prvo polovico kope z malto imenovano *plajš*. Malto

napravijo iz 2/3 starejšega plajša in 1/3 sveže ilovice, ki jo pripeljejo od doma. Sežgano in svežo ilovico zmešajo z vodo, premečejo z lopato in dobro poteptajo. Vodo imajo kakih sto metrov pod apnenico v koritu ali pa jo pripeljejo v železnih sodih z doma. Zgornjo polovico kope zamažejo šele po 24 urah. Plajš nalagajo s truščami, poravnajo pa ga z zidarsko lopatico (*kelo*). V 12—15 cm debel še mehak plajš naredijo 11 velikih in 40 malih lukenj za zračenje, ki jih imenujejo *dušniki*. Manjše naredijo z lesenim kolom, večje ob robu kope pa z zidarsko lopatico (*kelo*).

b) Žganje kamenja in preskrba z drvmi

Ko je apnenica postavljena, odstranijo streho nad njo in na kurišču zakurijo z butaro in papirjem. Če je zrak »dober«, ogenj hitro vzplamti, sicer pa se tudi po dve uri trudijo, da se butara vžge.

Kurijo pet dni in noči in porabijo okoli 100 m³ lesa. Najboljši je mehak smrekov ali jelov les, ki da veliko plamena in malo žerjavice. Drva morajo biti suha, ker se drugače kuhanje zavleče tudi za en dan. Tedaj je ob apnenici potreben samo en človek, ki dovaža drva in nalaga na ogenj. Pred vojno so se delavci menjavali na 24 ur, danes pa se zamenjujejo le po potrebi. Največ pokurijo starih ostrešij (*gruštov*), ki jih kupijo ali zamenjajo za apno. Les

Apnenica v Veštru: odprtina v obodu apnenice, spodaj roš (maj 1975)

Nalaganje na ogenj v Jelenčevi apnenici na Praprotnem, maj 1975

plačajo ob prevzemu ali naprej. Zvozijo ga do apnenice sami z najetim tovrnjakom, včasih pa jim ga pripelje kar prejšnji lastnik. Normalna mera za drva je en meter, kurijo pa lahko tudi z daljšimi poleni. Polena pripeljejo že razžagana, ob apnenici z motorno žago razžagajo samo večje kose starih ostrešij. Les mora biti pripravljen, ko začnejo apnenico postavljati. Če ga dobijo že prej, ga zložijo v skladovnice v kamnolomu in pokrijejo z deskami. Tudi pred vojno so drva kupovali. Pravijo, da niso nikoli sekali v lastnem gozdu, ker je bil les poceni. Drva vozijo do kurišča sproti, z železno samokolnico, ki je za to delo prirejena.

Kuhanje apnenice se približuje koncu, ko je vse kamenje žareče in švigajo iz dušnikov plameni. Temperatura je takrat najvišja, okoli 1200 °C. Takrat prenehajo nalagati na ogenj. Dušnike za nekaj ur zaprejo, nato jih za 12 ur odprejo, po približno 24 urah pa apnenico začno odkrivati. Praviloma se hladi dva dni, seveda poleti dalj kot jeseni ali spomladi. Preden kopo odkrijejo, vzamejo iz nje skozi dušnik kos apna, in če se v vodi stopi, je apno skuhan. Bolj večji apnarji pa to ugotovijo že kar na pogled.

c) Podiranje plajša, izpraznenje apnenice in prodaja apna

Plajš na kopi podrejo z motiko in železnimi grabljami ter ga v kosih hranijo do prihodnjega kuhanja na kupu ob apnenici. Včasih pa se plajš podre kar sam, ker se žgano apno posede.

Naslednje opravilo je ponovno pokrivanje s streho, ki jo med kuhanjem apna odstranijo, da se ne bi vžgala. Nato pa podrejo steno, ki so jo pozidali pred kuriščem, ko so apnenico postavljali. To delo opravi gospodar, ki sproti, ko odstranjuje opeko, zalaga odprtino z deskami, da se apno ne bi posulo. Prostor pred kuriščem pospravijo in pometejo. Tla pokrijejo z deskami, ob še zaslonjeno odprtino pa pristavijo leseno korito, pod katero namestijo lesen zaboj, imenovan *truga*. Ker je ta namenjen za prenašanje in tehtanje apna, je zbit iz lahkega smrekovega lesa z okovanimi robovi in štirimi roči.

Tako pripravljena apnenica počaka na prve kupce, ki pridejo po apno s tovrnjakom ali vozom. Pred vojno so prodajo apna oznanjali po cerkvah ali pa so ga ponujali po hišah. Jelenčevi so imeli celo svojega prodajnega zastopnika v Podnartu in Gornji Radgoni. Apno so razvažali z vozmi, v oddaljene kraje pa so ga vozili z vlakom. Danes apno pokupijo večinoma privatniki iz okoliških krajev.

Apnenico podrejo z vilami ali s čim drugim. Ko odstranijo zaslonjene deske, se apno v večjih in manjših kosih kar samo posuje po koritu v trugo. Ko je ta polna, jo postavijo na tehtnico za manjše tovore. Jelenčeva tehtnica je stara že dobrih 120 let — vsake dve leti jo strokovnjak na novo umeri. Za tehtanje uporabljajo kovinske uteži. Tehtajo po sto kilogramov apna hkrati.

Pri nakladanju sodelujejo najmanj trije ljudje. Gospodar polni trugo, druga dva pa tehtata in nakladata. Število naloženih trug označuje na navpično zasajeni deski ob tehtnici z vodoravnimi črtami, ki jih delajo kar s kosom apna. Pri vsaki deseti napravijo križ. Za tehtanje uporabljajo dve trugi, označeni s številko 1 in 2. Medtem ko je ena na tehtnici, drugo polnijo. Začnejo vedno s prvo in pri vsakem parnem številu črt na deski mora biti pripravljena za nalaganje truga s številko 2. Tako lahko na preprost način nadzirajo štetje.

Če se apno ne posipa samo, ga odkopljejo na vrhu apnenice z rovnico, spodaj pa ga porivajo po koritu z grebljico ali železnimi grabljami. Sproti ga

tudi prebirajo. V enem ali dveh dneh apno prodajo. Kar ga ostane na dnu apnenice, ga presejejo skozi žično mrežo in shranijo na suhem pod kozolcem. Ta ostanek imenujejo *apneni pepel*. Porabijo ga za gnojenje njiv ali doma za manjša zidarska dela.

Zaključek

Oba lastnika apnenic zagotavljata, da bosta z žganjem apna nadaljevala, dokler bosta pri moči. Kako pa bo potem, ve povedati le Jernejevc, ki mu hčeri že obljubljata, da po njegovi smrti ne bosta naredili nobene apnenice več. Danes pa Jelencu in Jernejevcu pomeni to delo lep dodaten zaslužek, čeprav imata velike kmetije. Pri Jelencu imajo doma 14 glav živine in 28 ha zemlje z gozdom, pri Jernejevcu pa 21 glav živine, 7,5 ha njiv in pašnikov ter 16 ha gozda. Nekoliko pa vztrajata zaradi tradicije in medsebojnega tekmovanja. Če bi eden izmed njiju nehal kuhati, bi verjetno opustil to obrt tudi drugi. Oba apno vedno z lahkoto prodata in to po enaki ceni (v maju 1975 je znašala 85 par za kilogram).

Literatura in viri

Literatura: F. Planina, Pokrajina in kraji Selške doline, Selška dolina v preteklosti in sedanosti, *Železniki* 1973, str. 9—48. — N. Žumer, Obrt in obrtna podjetja po prenehanju železarstva, Selška dolina v preteklosti in sedanosti, *Železniki* 1973, str. 1680187. — A. Ramovš, Apnenice na Praprotnem v Selški dolini, *Loški razgledi* 1960, str. 75—79. — A. Ramovš, Apnenice v Veštru pri Stari Loki, *Loški razgledi*; 1961, str. 172—173.

Viri: Oton Dolenc (Jelenc), roj. 1923, Praprotno 10, Peter Pintar (Jernejevc), roj. 1925, Praprotno 12.

Résumé

LA CHAUFOURNERIE À PRAPROTNO DANS LA VALLÉE DE SELCA

La chaufournerie est un vieux métier connu en Slovénie depuis l'arrivée des Français, à l'époque de Napoléon. Dans les temps passés, dans la vallée de Selca, riche en bois et en pierre calcaire, les chauffours de campagne se suivaient à travers toute la vallée tandis qu'aujourd'hui, ce métier est en train de disparaître par manque de bois et à cause des prix trop hauts de bois et de la main d'oeuvre.

A Praprotno, il n'y a que deux chauffours restés, ceux de Jelenc et de Jernejevc qui sont situés au bord de la route à l'entrée du village. Dans le premier, on produit en une seule cuisson 27 tonnes de chaux et dans le deuxième, on ne produit que 22 tonnes de chaux. Depuis le mois de mars jusqu'à la moitié de septembre, on ne fait que 4 ou 5 cuissons tandis qu'avant la deuxième guerre mondiale, on en faisait jusqu'à trente. Dans cet article, on décrit en détail la structure d'un chauffour, les outils et les moyens d'action dont on s'y sert ainsi que les procédés de cuisson de la chaux.